भारतवर्षे आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् : विहङ्गमदृष्ट्या परिशीलनम्

(Modern Sanskrit Literature in India : A Bird's Eye View)

Dr. Subhrajit Sen

Assistant Professor, Department Of Sanskrit,
University of Gour Banga,
Malda, West Bengal

SANSKRIT PUSTAK BHANDAR

38, Bidhan Sarani, Kolkata-700 006

सूचीपत्रम्

आशीर्वाक् – प्रो.सीतानाथाचार्यः		v
शुभांशसा – प्रो.राधावल्लभत्रिपाठी		vi
पुरोवाक् – प्रो.प्रफुल्लकुमारमिश्रः		vii
Foreword – Professor Arun Ranjan Mishra		xi
आमुखम्		xix
प्रथमोऽध्यायः – आधुनिकता तत्स्वरूपञ्च		१-११
क.	प्रस्तावना	१
ख.	साहित्ये आधुनिकतायाः प्रारम्भविषयकवादाः	५
ग.	आधुनिकतायाः स्वरूपम्	७
द्वितीयोऽध्यायः – आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये वस्त्वाङगिकदृष्ट्या परिवर्तनम्		१२-५३
क.	भूमिका	१२
ख.	आधुनिकसंस्कृतनाटकेष्वागतानि प्रमुख्यपरिवर्तनानि	१७-२८
I.	भाषागतं परिवर्तनम्	१७
II.	अभिव्यक्तिसापेक्षं परिवर्तनम्	२०
III.	तकनिक्यां परिवर्तनम्	२१
IV.	वस्तुगतं परिवर्तनम्	२४
V.	सङ्गीतस्य समावेशः	२५
VI.	नृत्यनाटिका	२६
VII.	नाट्यमञ्चगतं परिवर्तनम्	२७
ग.	संस्कृतगद्यकाव्यस्याधुनातनप्रवृत्तयः	२८-३२
I.	प्रणयवर्णनपराः कथाः	२८
II.	सामाजिककथाः	२८
III.	भावप्रधानाः कथाः	२८

IV.	उपदेशकथाः	२८
V.	लोककथाः	२८
VI.	हास्यकथाः	२८
VII.	उपन्यासः	२९
VIII.	चित्रकथाः	३०
IX.	ललितनिबन्धसाहित्यम्	३१
घ.	आधुनिकमहाकाव्येषु विवर्तनम्	३२
ङ.	आधुनिकसंस्कृतकवितासु परिदृश्यमानं विषयनावीन्यम्	३५-४२
I.	अलंकारयोजनायां परिवर्तनम्	३६
II.	अर्वाचीनसंस्कृते छन्दसामभिनवत्वम्	३७
III.	आधुनिकसंस्कृतकवितायाम् आङ्गिकपरिवर्तनम्	३९
•	बहिरङ्गपरिवर्तनम्	४०
•	अन्तरङ्गपरिवर्तनम्	४२
च.	जीवनीमूलककाव्यम्	४३
छ.	अनुवादसाहित्यम्	४६
ज.	शास्त्रीयग्रन्थानां नवीनव्याख्यानम्	४९
झ.	समसामयिकसंस्कृतसाहित्यविषये विचारः	५१
तृतीयोऽध्यायः – अर्वाचीनसंस्कृतालंकारशास्त्रम्		**५४-८३**
१.	उपोद्घातः	५४
२.	जगन्नाथोत्तरवर्तिनः प्रसिद्धा आचार्याः	५७-६७
क.	राजचूडामणिदीक्षितः	५७
ख.	भूदेवशुक्लः	५८
ग.	रामदेवचिरञ्जीवभट्टाचार्यः	५८
घ.	विश्वेश्वरपण्डितः	५९
ङ.	नरसिंहकविः	५९
च.	आशाधरभट्टः	६०

छ.	वेणीदत्तशर्मा	६१
ज.	अच्युतरायशर्मा	६१
झ.	श्रीकृष्णकविः	६२
ञ.	हरिदाससिद्धान्तवागीशः	६३
ट.	रेवाप्रसादद्विवेदी	६३
ठ.	अभिराजराजेन्द्रमिश्रः	६४
ड.	राधावल्लभत्रिपाठी	६५
३.	अप्रसिद्धाः अल्पप्रसिद्धाश्चाचार्याः	६७-७२
क.	नरहरिः	६७
ख.	कृष्णदीक्षितः	६७
ग.	मौनीकृष्णभट्टः	६८
घ.	हरिप्रसादमाथुरः	६८
ङ.	बलदेवविद्याभूषणः	६९
च.	चन्द्रकान्ततर्कालंकारः	६९
छ.	छज्जुरामविद्यासागरः	६९
ज.	ब्रह्मानन्दशर्मा	७०
झ.	रहसबिहारीद्विवेदी	७०
ञ.	सीतानाथाचार्यशास्त्री	७१
•	दिग्दर्शनन्यायेनाधुनिकानामालंकारिकाणां ग्रन्थप्रकाशनयोः सूची	७३-७६
४.	टीकाकृदाचार्यवर्गः	७७
५.	अज्ञातालंकारिकवर्गः	७९
६.	उपसंहृतिः	८०
चतुर्थोऽध्यायः – अर्वाचीनसंस्कृतवाङ्मये छन्दसां वैचित्र्यम्		८४-११०
क.	भूमिका	८४
ख.	अर्वाचीनसंस्कृतकाव्यपरिसरे मुक्तकच्छन्दसां वैचित्र्यम्	८६

ग.	लोकधर्मिच्छन्दसामभिनवत्वम्	९२
1.	गजलगीतस्य प्रयोगो देववाण्याम्	९३
2.	संस्कृतच्छन्दःसु चैत्रकगीतस्य प्रयोगः	९६
3.	लोरीगीतम्	९६
4.	कव्वालीगीतस्य व्यवहारः संस्कृतच्छन्दसि	९६
5.	रागाणां प्रयोगः	९७
6.	घनाक्षरीछन्दसः प्रयोगोऽर्वाचीनसंस्कृतवाङ्मये	९७
7.	चतुष्पदीछन्दः	९७
8.	संस्कृतच्छन्दोबद्धकवितायां बाउलगीतेर्व्यवहारः	९८
9.	लहरीकाव्यम्	९८
10.	हिन्दीछन्दसां संस्कृते प्रयोगः	१००
11.	वीरेन्द्रकुमारभट्टाचार्यस्य छन्दोविधानम्	१०२
12.	कालीपदतर्काचार्यस्य छन्दोवैचित्र्यम्	१०३
13.	राधावल्लभस्य सोनेट्शैली	१०३
घ.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्ये वैदेशिकच्छन्दसां प्रयोगः	१०४-११०
1.	सनेट्-छन्दसा ग्रथितं संस्कृतसाहित्यम्	१०४
2.	हाइकुकाव्यम्	१०५
3.	सिजोकाव्यम्	१०८
4.	तान्काकाव्यम्	१०९
पञ्चमोऽध्यायः – भारतवर्षे अर्वाचीनसंस्कृतवाङ्मये कवयितारः		**१११-२११**
१.	**उत्तरभारतस्यार्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्**	**११३-१४३**
१.१.	जम्मु-काश्मीरराज्ययोरर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	११३
१.२.	पाञ्जावराज्ये आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम्	११५
१.३.	हरियाणाप्रदेशस्यार्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	११६
१.४.	दिल्लीस्थमर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	१२४
१.५.	संस्कृतसाहित्ये हिमाचलप्रदेशस्य योगदानम्	१३२

१.६.	समसामयिकसंस्कृतसाहित्ये उत्तरप्रदेशीयानां योगदानम्	१३३
२.	**पूर्वभारतीयराज्येष्ववर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्**	१४३-१७२
२.१.	विहारप्रदेशस्याधुनिकसंस्कृतसाहित्ये योगदानम्	१४३
२.२.	उत्कलप्रदेशे अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यचर्चा	१४६
२.३.	आसामराज्यपरिप्रेक्षे सांस्कृतिकपरिमण्डलम्	१६३
२.३.	नागाल्याण्ड-मिजोरामयोः प्रदेशयोः संस्कृतसाहित्यचर्चा	१६९
२.४.	त्रिपुराराज्येऽर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	१७०
२.५.	झाडखण्डराज्यस्य योगदानम् आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये	१७१
३.	**पश्चिमभारतीयराज्यानामाधुनिकसंस्कृतसाहित्यम्**	१७३-१९६
३.१.	राजस्थानप्रदेशेऽर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	१७३
३.२.	मध्यप्रदेशस्य आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम्	१७९
३.३.	महाराष्ट्रस्य आधुनिके संस्कृतसाहित्य योगदानम्	१८५
३.४.	गुजरात्-प्रदेशस्य समसामयिकसंस्कृतवाङ्मयम्	१९३
४.	**दक्षिणभारतस्य राज्येष्ववर्वाचीनसंस्कृतसाहित्ये योगदानम्**	१९६-२११
४.१.	समसामयिककाले अन्ध्रप्रदेशस्य संस्कृतसाहित्ये योगदानम्	१९६
४.२.	केरालाप्रदेशे विरचितमाधुनिकसंस्कृतसाहित्यम्	१९९
४.३.	कर्णाटकस्यार्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्	२०२
४.४.	तामिलनाडुराज्यस्याधुनिकसंस्कृतसाहित्यम्	२०८
षष्ठोऽध्यायः – वङ्गभूमेः अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यम्		२१२-४५२
१.०.	प्रस्तावना	२१२
	प्रथमं पर्व	२१२-२५४
२.१.	श्रव्यकाव्यधारायां महाकाव्यम्	२१२
२.२.	गीतिकाव्यं खण्डकाव्यं वा	२१५
२.३.	पर्यायबन्धाख्यं काव्यम्	२१६

क.	विलापकाव्यम्	२१८
ख.	शतककाव्यम्	२२०
ग.	दूतकाव्यम्	२२१
घ.	द्वादशक-दशक-अष्टक-पञ्चककाव्यम्	२२२
ङ.	स्तोत्रकाव्यम्	२२३
३.०.	दृश्यकाव्यचर्चा	२२४
४.०.	गद्यकाव्यपरम्परा	२३०
५.०.	छायाकाव्यम्	२३५
६.०.	अनुवादसाहित्यम्	२३५-२५२
A.	वङ्गभाषातोऽनुवादः – रवीन्द्रसाहित्यम्	२३६
B.	रवीन्द्रेतरसाहित्यम्	२४८
C.	भाषान्तरेभ्योऽनुवादः	२५१
७.०.	साहित्यशास्त्रम्	२५२
	द्वितीयं पर्व	२५४-४५२
1.	चन्द्रकान्ततर्कालंकारस्य संस्कृतसाहित्यम्	२५४
2.	पञ्चाननतर्करत्नस्य सारस्वतसाधना	२५९
3.	हरिदाससिद्धान्तवागीशस्य साहित्यविच्छित्तिः	२६४
4.	विश्वेश्वरविद्याभूषणस्य नाट्यसाहित्यम्	२८२
5.	कालीपदतर्काचार्यस्य साहित्यवैभवम्	२९५
6.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्ये वीरेन्द्रकुमारभट्टाचार्यस्य योगदानम्	३१९
7.	श्रीजीवन्यायतीर्थस्य साहित्यसाधना	३४३
8.	सिद्धेश्वरचट्टोपाध्यायस्य कारयितृप्रतिभा	३७९
9.	यतीन्द्रविमलचतुर्धुरिणो नाट्यसाहित्यम्	३९०
10.	नित्यानन्दस्मृतितीर्थस्य साहित्यप्रपञ्चः	४०५
11.	गीतिकविः दीपकघोषः	४२१

12.	सीतानाथाचार्यस्य साहित्यकल्लोलिनी	४३१
सप्तमोऽध्यायः – आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये भारतवर्षे कवयित्र्यः		४५३-४८०
क.	भूमिका	४५३
ख.	नवदशशतकीयाः काश्चन कवयित्र्यः	४५४-४६४
I.	आनन्दमयी देवी	४५४
II.	उमा देवी	४५५
III.	उमा देशपाण्डेयः	४५५
IV.	ऋतात्रिवेदी	४५५
V.	करुणामयी	४५५
VI.	कामक्षी	४५५
VII.	क्षमा रावः	४५६
VIII.	ज्ञानसुन्दरी	४५६
IX.	त्रिवेणी	४५६
X.	नलिनी शुक्ला	४५७
XI.	परामबा श्रीयोगमाया	४५८
XII.	पुष्पा दीक्षितः	४५९
XIII.	प्रवेशा साक्सेना	४५९
XIV.	मिथिलेशकुमारी मिश्रा	४५९
XV.	मेननदेवकी देवी	४६०
XVI.	वनमाला भाओयालकारः	४६०
XVII.	वलम्मल्	४६०
XVIII.	वीणापाणिपाटनी	४६१
XIX.	वेदकुमारी घाइ	४६१
XX.	रयम्मा	४६१
XXI.	लक्ष्मीः	४६१
XXII.	लीलारावः दयालुः	४६१

XXIII.	श्रीमती कमलारत्नम्	४६३
XXIV.	सुन्दरवल्ली	४६३
XXIV.	सौ दुर्गापारखी	४६३
ग.	वङ्गदेशीयाः संस्कृतकवयित्र्यः	४६४-४८१
I.	अर्चनापुरी	४६४
II.	बेलादेवी ब्रह्मचारिणी	४६७
III.	गौरी धर्मपालः	४६९
IV.	जयश्री नागः	४७२
V.	जयश्री चट्टोपाध्यायः	४७२
VI.	रमा चौधुरी	४७३
उपसंहृतिः		४८१-४९३
परिशीलिता ग्रन्थानुक्रमणी		४९४-५०४
परिशिष्टम् – (१) संस्कृतस्य साहित्य-अकाडेमी-पुरस्कारजेतारः		i
परिशिष्टम् – (२) आधुनिकसंस्कृतकवीनामालोकचित्रावली		iv